

Н.В. Шмарова

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ЕКОНОМІЧНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ НА ФРУСТРОВАНІСТЬ ПОТЕНЦІЙНИХ МІГРАНТІВ: ФАКТОРНИЙ ПРОФІЛЬ

Шмарова Н.В. Психологічні особливості впливу економічної депривації на фрустрованість потенційних мігрантів: факторний профіль. Психологічні особливості впливу економічної депривації на фрустрованість потенційних мігрантів: факторний профіль. Стаття розкриває психологічні особливості впливу економічної депривації на афективність, зокрема фрустрацію людей, які мають міграційні наміри. Здійснено емпіричне дослідження негативного впливу економічної депривації на фрустрованість потенційних мігрантів. Виокремлено такі основні фактори: «тривожно-деприваційна фрустрованість», «невротично-деприваційна фрустрованість», «відносно економічно-деприваційна агресивність», «психосоціально-стресова фрустрованість». Констатовано, що потенційним мігрантам притаманний специфічний тривожно-фрустраційний фон, зумовлений переживаннями і певним страхом перед невідомістю, а також проблемами адаптації до інших соціокультурних та економічних моделей життєіснування. Зазначено, що потенційні мігранти з підвищеною вразливістю до фрустрації потребують професійного психологічного супроводу.

Ключові слова: економічна депривація, потенційні мігранти, фрустрованість, тривожність, тривожно-фрустраційний фон, невротизація, агресивність, факторний профіль.

Шмарова Н.В. Психологические особенности влияния экономической депривации на фрустрированность потенциальных мигрантов: факторный профиль. В статье отражены психологические особенности влияния экономической депривации на аффективность, в частности фрустрацию людей, имеющих миграционные намерения. Осуществлено эмпирическое исследование негативного влияния экономической депривации на фрустрированность потенциальных мигрантов. Выделены такие основные факторы: «тревожно-депривационная фрустрированность», «невротически-депривационная фрустрированность», «относительно экономически-депривационная агрессивность», «психосоциально-стрессовая фрустрированность». Констатировано, что потенциальным мигрантам присущ специфический тревожно-фрустрационный фон, predetermined переживаниями и страхом перед неизвестностью, а также проблемами адаптации к другим социокультурным и экономическим моделям жизнеисуществования. Отмечено, что потенциальные мигранты с повышенной уязвимостью к фрустрации нуждаются в профессиональном психологическом сопровождении.

Ключевые слова: экономическая депривация, потенциальные мигранты, фрустрированность, тревожность, тревожно-фрустрационный фон, невротизация, агрессивность, факторный профиль.

Постановка проблеми. У складних реаліях нашого трансформаційного соціуму, загроженого численними викликами воєнного, політичного, соціально-економічного, екологічного та іншого характеру, зростає особистісна амбівалентність та афективна розбалансованість. Одним з потужних деструктивних чинників постає насамперед

економічна депривація, яка виступає дуже специфічним явищем в екзистенційному досвіді та структурі життєвого шляху сучасної людини, а також є болісним різновидом її матеріально-фінансової кризи і блокади трудової зайнятості. Характерними ознаками економічної депривації є безробіття, невплата заробітної плати, матеріальні і статусні позбавлення, почуття полізалежності від інших людей і зовнішніх обставин, тривожність, розгубленість, невпевненість у собі та завтрашньому дні, апатія, депресивність, фрустрованість, страх за рідних тощо. Через неспроможність задоволення базових потреб у людини проявляється психоемоційна дестабілізація, перепади самооцінки, порушення сімейної партнерської міжособистісної перцепції, конфліктність тощо. Зазвичай, трудова міграція обирається чи не єдиним найімовірнішим до реалізації кроком, щоб уникнути негативного тиску бідності й економічної депривації.

Аналіз останніх публікацій. Проблема негативного впливу соціально-економічної депривації на особистість та її міграційні наміри має досить широке висвітлення в сучасній науково-психологічній думці [1; 2; 3].

Л. Кияшко та Н. Полетаєва визначають економічну депривацію як «тривале недостатнє задоволення матеріальних потреб, що є не тільки фундаментом розвитку вищих потреб особистості (у самоактуалізації, самовдосконаленні та ін.), а й простим забезпеченням фізичного виживання людини (вітальні потреби)» [4, 126].

Я. Гошовський відзначає, що типовими показниками економічного депривування є болісне переживання суб'єктивної бідності, малопродуктивна й депресивна поведінка, яка приглушує мотиваційну налаштованість людини й зумовлює появу тривоги, фрустрації, стресів тощо. Неможливість задовільнити свої основні фінансово-економічні інтереси й запити слугує базовою причиною особистісної пасивності й інертності, а реалізація життєвих планів і значимих цілей видається неможливою. «Бідність» як базове поняття економічної депривації інтерпретується не тільки як певна обмежена соціальна дія, але і як специфічна ізольованість, спричинена браком коштів, відсутністю економічних ресурсів. Бідні люди переживають багато проблем, незручностей і позбавлень, а також повсякчасно відчувають реальне падіння власного життєвого рівня, що породжує афективні перепади і кризи [3].

П. Абрахамсон стверджує, що соціальна ексклюзія і бідність межують з такими поняттями, як «маргіналізація», «позбавлення», «убогість», «депривація», «люмпенізація», «пауперизація», а бідні за статками здебільшого розглядаються як соціальні аутсайтери та андерклас – небезпечний клас, що перебуває на найнижчих щаблях соціально-економічної «драбини» [1].

Висвітлюючи особливості психозахисту і стресостійкості депривованих людей, О. Фінів констатує, що вони застосовують найрізноманітніші механізми психологічного захисту насамперед, щоб уберегтися від нестерпно гнітючого тиску фрустрації [5].

На нашу думку, міграційні наміри людини внаслідок несприятливого впливу на неї економічно-деприваційних детермінант породжують дихотомію вибору: заробітчанство як реалізація намірів трудової міграції та намагання допомогти своїй сім'ї, щоб зберегти її, досить часто спричиняє розрив сімейної взаємодії (сімейна, комунікативна, сексуальна та інші види депривації). Амбівалентність і складність вирішення такої кентавр-проблеми зумовлює в потенційних мігрантів появу розбалансованої афективності, одним з найтипівіших індикаторів якої постає фрустрованість. Життєві сценарії економічно депривованих людей з міграційними намірами від конфліктності/самоконфліктності як

ймовірного способу вирішення нагальних проблем можуть трансформуватися в перманентне і надмірне фрустраційне переживання та підвищену афективну напруженість, що призводить до психоемоційного вигорання і психофізичного та соціально-духовного виснаження. *По суті, посилений фрустраційний фон виступає сприятливим підґрунтям для пошуку варіантів виходу із дражливої та неприємної життєвої ситуації, а одним із виграшних та результативних сценаріїв обирається трудова міграція як єдиний основний спосіб уникнути негативного тиску бідності й економічної депривації.* Звичайно, що такі процеси крім виснажливої когнітивно-пошукової активності супроводжуються ще й цілим шлейфом знуртованої афективності, зокрема на рівні підвищеної імпульсивності, флуктуативності, тривожності, фрустрованості тощо.

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – здійснити емпіричне вивчення психологічних особливостей впливу економічної депривації на фрустрованість людей з міграційними намірами.

Виклад методики і результатів дослідження. З метою емпіричного вивчення психологічних особливостей впливу економічної депривації на афективність, зокрема фрустрованість потенційних мігрантів ми застосовували такі емпіричні методи і методики : спостереження, біографічний метод, фокусоване інтерв'ю, анкетування (авторська анкета (збір даних про вік; роботу; освіту; сімейний стан; особливості міграційних намірів; найважливіші чинники, які стимулюють очікування у потенційних мігрантів на позитивний перебіг справ; емоційні стани, які репрезентують і супроводжують міграційні наміри й очікування; ресурси, на які розраховують потенційні мігранти тощо)), тестування («Ієрархія потреб» (модифікація І.А. Акіндінової), «Методика діагностики рівня соціальної фрустрованості» (Л. Вассерман (модифікація В. Бойка)), тест «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк), методика «Ваше самопочуття» (О.С. Копіна), «Опитувальник нервово-психічної напруги (НПН)» (Т.А. Нємчин), «Методика визначення рівня нервово-психічної стійкості (анкета «Прогноз»)» (за В. Бодровим), «Методика діагностики рівня невротизації» (за Л. Вассерманом), «Методика визначення тривожності» (Дж. Тейлор), «Методика визначення економічної депривації та її підвидів у дорослих» (Терлецька Ю.М.)). Емпіричне дослідження відбувалося впродовж 2018-2019 рр. на рандомізованій вибірці потенційних мігрантів (n=171) – жителів Волинської, Рівненської, Запорізької та Дніпропетровської областей, які чітко заявили про свої міграційні наміри.

Внаслідок здійснення факторного аналізу отриманих діагностичних показників вдалося встановити психологічні особливості впливу економічної депривації на афективність потенційних мігрантів, насамперед їхню фрустрованість. Факторний профіль репрезентував сумарність кількісно-якісної інтерпретації всіх показників залучених методик, які піддавалися факторному аналізу. Завдяки факторизації (залучення процедури варімакс-обертання (Rotated Component Matrix) вдалося виокремити десять факторів, однак найбільше семантичне навантаження випало на перші чотири фактори, які розглядалися нами як основні, оскільки містили в собі найістотніші показники, що виступили своєрідними змістовими індикаторами особливостей впливу економічної депривації на фрустрованість досліджуваних потенційних мігрантів.

У перший фактор, що умовно названий нами «тривожно-деприваційна фрустрованість», виокремилися такі показники: «матеріальне становище» (0,864) (за

методикою «Ієрархія потреб» (модифікація І.А. Акіндінової)), «високий рівень тривожності» (0,802) (за «Методикою визначення тривожності» (Дж. Тейлор)), «дуже високий рівень соціальної фрустрованості» (0,775) (за «Методикою діагностики рівня соціальної фрустрованості» (Л. Вассерман (модифікація В. Бойка)), «тривожність» (0,741) (за тестом «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк)), «базова економічна депривація» (BED) (0,698) (за «Методикою визначення економічної депривації та її підвидів у дорослих» (Терлецька Ю.М.)) та зі знаком «-» «самооцінка здоров'я» (-0,654) (за методикою «Ваше самопочуття» (О.С. Копіна)). Дисперсія фактора склала 9,8 %, а її внесок у сумарну дисперсію був 29,4 %.

Змістове наповнення першого фактора зумовлене функціональною семантикою тих показників, які виокремилися в ньому, тому тривожно-фрустраційні індикатори мають насамперед своє деприваційне пояснення. Суть полягає в тому, що незадоволення базових матеріальних потреб в їжі, одязі, житлі, предметах побутового вжитку тощо стимулює розлад в когнітивній та афективній сфері особистості, забарвлює її актуалгенез депресивними і тривожними тональностями. Усвідомлення неспроможності задовільнити базові потреби в достатній мірі призводить до конфліктного і кризового самоусвідомлення, зумовлює блокування життєвої активності, болісно впливає на самооцінку, самоприйняття та рівень домагань. Виокремлення показника «матеріальне становище» (0,864) (за методикою «Ієрархія потреб» (модифікація І.А. Акіндінової)) засвідчує, що досліджуваних дуже хвилює рівень задоволеності власних первинних і вторинних економічних потреб. Причому вони відчувають не тільки брак вторинних економічних потреб (соціокультурні потреби, потреби у предметах розкоші (сучасна техніка, заняття спортом, туристичні мандрівки, прикраси тощо), але навіть нестачу предметів першої необхідності, які забезпечують існування людини в соціумі, насамперед харчі, житло, одяг тощо. Негативним чинником спрацьовує ще й те, що досить складно розмежувати первинні і вторинні потреби, оскільки одні й ті ж самі життєві блага можуть виступати предметом нагальної необхідності для однієї групи людей, тобто нормальним і звичним засобом життєіснування, тоді як для іншої групи матеріально депривованіших людей вони вже можуть виступати предметом розкоші. Унаслідок такого блокуючого вітальну активність режиму життєіснування досліджувані переживають різнопланові емоційні хвилювання, зокрема явну або латентну тривожність, пасивність і розчарування. Депресивний модус самоусвідомлення через нездатність забезпечити свої базові потреби істотно ускладнює функціонування в соціумі, породжує загальну афективну розбалансованість, що негативно впливає як на спілкування з іншими людьми, так і на інтроспекцію. Неспроможність заробляти на життя, забезпечити матеріальний комфорт і купувати потрібні речі собі та сім'ї створює гнітюче відчуття безпорадності, що дестабілізує функціонування як рівнів інтелектуального осмислення, так і емоційних реакцій на події і факти. Низька заробітна плата, безробіття, постійні інфляційні процеси та інші наслідки кризового економічного стану суспільства зумовлюють особистісне психоемоційне вигорання і виснаження, відчуття безвиході і безпорадності.

Низька фінансова спроможність, проблеми з відсутністю або орендою житла, постійне підвищення цін і комунальних платежів негативно впливають на психофізичне здоров'я, тому вичленування у першому факторі на високому статистичному рівні показника «високий рівень тривожності» (0,802) (за «Методикою визначення

тривожності» (Дж. Тейлор)) якраз і виступає маркером високого рівня соціальних страхів. Високий рівень тривожності досліджуваних сигналізує про їхнє переживання через нездатність забезпечити свій соціоекономічний добробут і бісоціальне благополуччя, тому навіть на ірраціональному рівні проявляється схильність до тривоги індукованих очікувань, а також острах за майбутнє. Безперечно, підвищена тривожність породжує риси невпевненості, боязкості, надмірного самокартання, а також роздратованості, внутрішньої та міжособистісної конфліктності. Виникає дисбаланс між рівнем особистісних домагань і суворими реаліями вітчизняного економічного простору, що зумовлює істотне зниження самооцінки і підвищення рівня розчарованості у своїх можливостях та потенціалах. Високий рівень тривожності як багатогранного особистісного утворення, яке вміщує цілу систему психодинамічних властивостей, засвідчує про певні збої як в емоційних, так і вольових, регулятивних та інших вимірах діяльності і спілкування. Звичайно ж, висока тривожність істотно позначається на «психологічному портреті» людини, прямо або опосередковано регулює її емоційні, інтелектуальні, моральні та інші вектори розвитку і спрямованості. Вочевидь, високий рівень тривожності може виступати як стимулом, так і гальмівним чинником міграційної активності людини. Тому тривожність у плані активізації/гальмування міграційних намірів досліджуваних насамперед доцільно розглядати як наслідок їхньої реакції на негативність соціоекономічного депривування. Слід враховувати, що зростання «індексу тривожності» у досліджуваних можна пояснити і впливом макрочинників, зокрема загрозами глобального характеру (кліматичні виклики, воєнно-політичні конфлікти, фінансово-економічні кризи тощо). Важливою детермінантою виступає поляризація соціуму, адже перебування хоч і серед більшості, але на «полюсі бідності» не викликає спокою та задоволеності собою. Переживання на тлі високої тривожності значних психоемоційних перевантажень є потужним стресогенним чинником, що ускладнює адаптаційні можливості досліджуваних потенційних мігрантів.

Про визначальну роль тривожності у психосвіті досліджуваних потенційних мігрантів доцільно стверджувати ще й тому, що на високому статистичному рівні проявився показник «тривожність» (0,741) (за тестом «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк)). Причиною високої тривожності досліджуваних можуть бути їхні антиципаційні прогнози, щодо особливої адаптаційної складності до умов життя в еміграції, адже воно потребує навичок і досвіду орієнтування в новому динамічному й іншомовному соціумі. Потенційна неможливість здійснювати власну природню життєдіяльність за усталеними моделями бентежить і тривожить, а майже обов'язкові мовні проблеми, непорозуміння і конфлікти під час налагодження нових зв'язків з жителями, працедавцями приймаючої країни лише посилюють загальний фон тривоги. Іншим не менш істотним чинником, вочевидь, є острах депортації, відсутність стабільності (можливість втрати неофіційної роботи, виселення з орендованого житла, невиплати заробітної плати тощо), тобто весь той негативний психоемоційно-травмогенний спектр, що супроводжує статус «нелегальний мігрант». Потенційні мігранти зазнають блокади базової потреби в афіляції (мене там ніхто дуже не чекає, я нікому не потрібний), і потреби в безпеці (я – безправний нелегальний мігрант, робоча сила), що мимоволі налаштовує на тривожний лад. Острах так званого «культурного шоку», який переживається майже всіма мігрантами, спроможний викликати глибоке психологічне потрясіння і бути безпосередньою причиною високої тривожності вже на етапі потенційної міграції. Вважаємо, що тривожно-

фрустраційні переживання потенційних мігрантів спричинені як об'єктивно існуючими складними соціально-економічно депривуючими умовами, так і індивідуально-суб'єктивним усвідомленням відсутності можливості досягнення того рівня життя, який є в матеріально забезпечених співгромадян або громадян економічно розвинених країн. Негативне емоційне оцінювання ймовірної успішності реалізації своїх сподівань і життєвих перспектив зумовлює депресивно тривожний контекст афективного світу досліджуваних. По суті, за результатами проведення двох методик вдалося отримати емпіричне підтвердження того, що *тривожність постає одним з домінуючих психостанів, які переживають досліджувані з міграційними намірами.*

Прояв на значущому статистичному рівні показника «дуже високий рівень соціальної фрустрованості» (0,775) виступає логічним продовженням інтерпретації високої тривожності досліджуваних. Гнітючість переживань, соціальна незахищеність і безпорадність, невизначеність щодо матеріального успіху міграції, песимістичність настрою через розлуку із сім'єю, висока міра тривожності та інші дискомфортні стани зумовлюють посилену фрустрацію. Неспроможність задовільнити базові життєві потреби упродовж певного часу через незадовільний матеріальний стан, кепські житлово-побутові умови, низькостатусність у соціумі зумовлюють фрустраційні реакції на таку депривуючу дійсність і спонукають шукати виходу. Якраз тому *міграційні наміри можна потрактовувати як спосіб уникнення досліджуваними несприятливого і дратуючого фрустраційного тиску.*

Логічним підтвердженням такого інтепретаційного дискурсу є виокремлення на статистично значущому рівні показника «базова економічна депривація» (BED) (0,698) (за «Методикою визначення економічної депривації та її підвидів у дорослих» (Терлецька Ю.М.)). Його прояв засвідчує високу щільність бажання і активне міграційне прагнення досліджуваних уникнути деприваційного тривожно-фрустраційного контексту життєдіяльності, позбавитися від різномодальних проблем, тривог і страхів. Отож сутнісні аспекти базової економічної депривації зводяться до усвідомлення людиною відсутності або істотному обмеженні можливості задовільнити базові потреби в харчуванні, захисті, теплі, безпеці через нестачу і/або відсутність харчів, домівки, одягу, комфортних побутових умов тощо. Натомість задоволення базових потреб повертає людині відчуття комфорту, спокою, впевненості, стабільності, захищеності і насолоди життям. Притлумлення базальної потреби в безпеці негативно впливає на самовідчуття досліджуваних, які відзначають незадоволення відчуття фізичної безпеки через війну, підвищену криміногенність соціуму, свавілля у правовій сфері, корупцію, бюрократизм, соціальну незахищеність у сферах охорони здоров'я й освіти тощо, а також через низьку якість продуктів харчування, води, соціально-побутових умов і відпочинку. Слід відзначити, що критеріями базової економічної депривації є не тільки матеріально-фінансові проблеми і труднощі (феноменологія бідності), які переживає людина, але і рівень її суб'єктивної задоволеності/незадоволеності існуючими соціально-економічними реаліями та своїм матеріальним становищем у них. Тому на рівні прояву показника «базова економічна депривація» *прочитується усвідомлене незадоволення досліджуваних дискомфортно-обмежувальним макро- і мікрокліматом власного життєіснування та налаштованість на пошук шляхів вирішення цієї принизливої і несправедливої ситуації.*

Зазначимо, що показник «самооцінка здоров'я» (– 0,654) (за методикою «Ваше самопочуття» (О.С. Копіна)) проявився зі знаком «–». Він засвідчує, що тривожно-

фрустраційний супровід життєдіяльності досліджуваних, обтяжений і зумовлений чинниками економічної депривації (насамперед базової економічної депривації), дається взнаки на рівні психофізичного здоров'я. Однак вони переживають це на латентному «підсвідомому» рівні, не звертаючи особливої уваги під час самоосмислення/самооцінювання, оскільки перебувають в ускладнених психостанах на етапі дуже важливої екзистенційної кризи внаслідок численних соціально-економічних обмежень.

До другого фактора, названого нами «невротично-деприваційна фрустрованість», увійшли такі показники: «фрустрація (фрустрованість)» (0,816) (за тестом «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк)), «потреба в пошані від інших» (0,779) (за методикою «Ієрархія потреб» (модифікація І.А. Акіндінової)), «високий рівень невротизації» (0,745) (за «Методикою діагностики рівня невротизації» (за Л. Вассерманом)), «нормативна економічна депривація» (NED) (0,692) (за «Методикою визначення економічної депривації та її підвидів у дорослих» (Терлецька Ю.М.)) та зі знаком «-» «потреба в міжособистісних стосунках» (- 0,763) (за методикою «Ієрархія потреб» (модифікація І.А. Акіндінової)). Дисперсія другого фактора склала 8,7 %, а її внесок у сумарну дисперсію був 22,6 %.

Виокремлені до другого фактора показники виступають найтипівішими і найважливішими індикатори, що характерні досліджуваним, а також репрезентують їхній актуальний афективний репертуар. Невротично-фрустраційне самопочуття, детерміноване таким мегачинником як економічна депривація, проявляючись на рівні численних переживань через матеріальні труднощі, постає чи не основною підставою песимістичного й апатійного погляду на світ. Прояв показника «фрустрація (фрустрованість)» (0,816) (за тестом «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк)) концентрує відображення цілого спектру негативних емоцій, які віднаходять своє вираження в загальному притлумленні психофізичної активності досліджуваних, зокрема у станах гнітючого очікування, невизначеності, безпорадності, безнадійності тощо. Фрустрація як базальний негативний психостан на рівні особистісної афективності засвідчує амбівалентність і розгубленість через неспроможність досягнення поставленої мети і висвітлює переживання марності очікувань і сподівань на успіх міграції.

Вичленування показника «потреба в пошані від інших» (0,779) (за методикою «Ієрархія потреб» (модифікація І.А. Акіндінової)) підтверджує, що і міграційні наміри, і фрустрація внаслідок цього спричинені не в останню чергу тим, що досліджувані через власний низький матеріальний стан переживають численні статусно-рольові проблеми, які засвідчують нагальність особистісно-соціального самоствердження і самоототожнення. Переживання через явну або/і ймовірну відсутність поваги з боку інших уявляється як особистісна поразка, що пригнічує потенціали й загальну життєву активність. Маркування себе в статусі «бідняка», «соціального аутсайдера», «невдахи» зумовлює розбалансування афективних реакцій на мікро- і макросоціум і може проявлятися в гострих розладах і перепадах настрою, спілкування тощо.

Прояв показника «високий рівень невротизації» (0,745) (за «Методикою діагностики рівня невротизації» (за Л. Вассерманом)) є логічним підтвердженням як загального деприваційно-фрустраційного тону досліджуваних, так і підтверджує блокованість переживання ними соціальної значущості через брак пошани від інших. Як відомо, людям з високою невротизацією притаманні виражена емоційна збудливість, внаслідок якої

цілком закономірними є прояви низки негативних переживань, насамперед неспокою, тривожності, роздратованості тощо. Високий рівень невротизації досліджуваних засвідчує їхню підвищену емоційну лабільність, загострену вразливість, загальне афективне вигорання і втому. Також характерною ознакою досліджуваних з високим рівнем невротизації постає безініціативність, яка маніфестує незадоволення бажань, драматизацію дійсності, а іноді навіть виступає симптомом їхньої іпохондрійної фіксації на власних соматичних відчуттях та особистісних недоліках. Звичайно, що цілком реальними постають труднощі в комунікації з іншими, особистісна невпевненість, соціальна боязкість і полізалежність. Вочевидь, якраз цим і пояснюється, що показник «потреба в міжособистісних стосунках» ($-0,763$) (за методикою «Ієрархія потреб» (модифікація І.А. Акіндінової)) проявився зі знаком «-». Маючи необхідність у підтримці інших (рідних, близьких, друзів), потенційні мігранти блокують і маскують потребу у взаєминах, сподіваючись на власний психоенергетичний ресурс, який внаслідок тривожності, фрустрованості, підвищеної невротичності виявляється досить виснаженим. Фрустраційне усвідомлення неспроможності досягнути значущих життєво комфортних рівнів і цілей, переживання симптомів комплексу меншовартості, постійне напруження, острах розчарувань зумовлюють прояв високого рівня невротизації. Межуючи з депресивністю і тривожністю, фрустрованістю і втратою віри в свої позитивні і значущі ролі і статуси, невротизація потенційних мігрантів досягає високих рівнів прояву як на рівні розбалансованої поведінки, так і у вимірах неадекватного самооцінювання та самоусвідомлення. Несприятливість і загрозливість соціодовкілля, надмір матеріальних труднощів і проблем, нестача коштів на задоволення основних життєвих потреб себе і своєї сім'ї породжує як очікування чогось неприємного і дратівливого (фрустраційна складова), так і підвищене нервово-психічне напруження (невротична складова). Зазначимо, що прояв у цьому факторі показника «нормативна економічна депривація» (NED) ($0,692$) (за «Методикою визначення економічної депривації та її підвидів у дорослих» (Терлецька Ю.М.)) підтверджує, що тривожність, фрустрованість, невротичність та інші дискомфортні психостани генеруються насамперед обмеженням матеріальних можливостей самореалізації, тобто реаліями нестабільного економічно-деприваційного повсякдення. Семантичне наповнення цього показника полягає в тому, що людина відчуває перманентний стан повної відсутності або істотної обмеженості можливостей для задоволення потреб в охороні свого здоров'я, в задоволенні освітніх запитів, у транспортних засобах, у сучасних технічних приладах, у дотриманні екологічних нормативів тощо. Потенційні мігранти беззаперечно детерміновані й мотивовані якраз насамперед соціально-економічною депривацією, тому, якщо у першому факторі проявився показник «базова економічна депривація» (BED) ($0,698$) (за «Методикою визначення економічної депривації та її підвидів у дорослих» (Терлецька Ю.М.)), то в другому на високому статистичному рівні зауважуємо прояв показника, який маркує інший вид – нормативну депривацію. Нестача ресурсів для задоволення таких важливих соціальних потреб як освітні та здоров'язберігальні насамперед стимулюють як констатований вище негативний емоційний спектр реагування, так і пригнічує, або активізує міграційну налаштованість досліджуваних.

У третій фактор, який ми умовно назвали «відносно економічно-деприваційна агресивність», вичленувалися такі показники: «відносна економічна депривація» (VED) ($0,887$) (за «Методикою визначення економічної депривації та її підвидів у дорослих»

(Терлецька Ю.М.), «потреба в самореалізації» (0,793) (за методикою «Ієрархія потреб» (модифікація І.А. Акіндінової)), «незадовільна (висока ймовірність зривів, необхідне додаткове консультування в невропатолога або психіатра) нервово-психічна стійкість» (0,713) (за «Методикою визначення рівня нервово-психічної стійкості (анкета «Прогноз»))» (за В. Бодровим)), «агресивність» (0,697) (за тестом «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк) та зі знаком «-» «шкала задоволеності життям у цілому» (- 0,712) (за методикою «Ваше самопочуття» (О.С. Копіна)). Дисперсія третього фактора склала 7,5 %, а її внесок у сумарну дисперсію був 18,9 %.

Добірка виокремлених показників засвідчує, що для соціо- і психогенези досліджуваних, а також для підсилення їхньої міграційної налаштованості, вкрай важливою є відносна депривація. Повсякденне відчуття своєї бідності й фінансової неспроможності, що виникає внаслідок порівняння себе (безробітного, трудягу з низькою зарплатою, мешканця зйомної квартири, власника однокімнатної квартири в занедбаній «хрущівці», власника старенького і пошарпаного автомобіля тощо) з матеріально забезпеченими людьми (багатими сусідами з розкішного особняка на дорогому автомобілі, успішними бізнесменами – колишніми «однокласниками-трійочниками» тощо) зумовлює переживання рис і симптомів комплексу невдахи і соціального аутсайдера. Як відомо, відносна економічна депривація найчастіше появляється унаслідок неспроможності людини задовільнити свої матеріальні запити і потреби насамперед через порівняння себе з іншими багатшими членами соціуму. По суті, відносна депривація зводиться до усвідомлення бідною людиною тої гігантської та несправедливої (на її думку) відстані, що пролягає між нею та багатими людьми (які до того ж досить часто видаються такими, що несправедливо, незаконно, випадково, нечесно досягнули свого високого матеріального статку й не заслуговують його). Болісний розрив між суб'єктивними оцінками свого несправдіво низького матеріального стану і статусу, що має місце у даний час, і тим, що людина хотіла б мати, виходячи із самооцінки власних можливостей, здібностей і потенціалів. Слід зазначити, що особливо гостро і травмогенно спрацьовує відносна депривація якраз тоді, коли матеріально незабезпечені люди проживають або працюють поруч або знайомі в минулому з тими, хто має високі матеріальні статки. Отож виокремлення на високому статистично значущому рівні показника «відносна економічна депривація» (VED) (0,887) (за «Методикою визначення економічної депривації та її підвидів у дорослих» (Терлецька Ю.М.)) констатує негативний і деструктивний вплив таких відчуттів і переживань, які в контексті ускладненого матеріального стану досліджуваних спонукають їх до надмірного психоемоційного вигорання і виснаження через порівняння себе з «незаслужено» багатими й успішними. До речі, відзначимо, що показник «відносна економічна депривація» (VED) (0,887) проявився на найвищому статистично значущому рівні порівняно з іншими показниками цього спектру й цієї методики, які проявилися у першому факторі – «базова економічна депривація» (BED) (0,698) та другому факторі – «нормативна економічна депривація» (NED) (0,692). Виходячи з цього можемо стверджувати, що *на тлі загального негативного впливу економічної депривації на психосвіт потенційних мігрантів, усе ж таки найбільше значення має відносна депривація, тобто порівняння себе як матеріально незадоволеної людини з іншими багатшими співгромадянами*. Відносно економічна деприваційна складова посідає знакове місце в системі визначальних детермінант життєіснування і налаштованості

потенційних мігрантів, а внаслідок блокування і неспроможності задовільнити й покращити свій матеріально-фінансовий стан у «несправедливих» соціально-економічних умовах породжує в них агресивність (вичленування в цьому факторі показника «агресивність» (0,697) (за тестом «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк)). Гнітючо-фрустраційне усвідомлення неправильного (з погляду відносно економічно депривованих досліджуваних) розподілу соціальних і матеріальних (а отже й культурно-духовних, відпочинкових, здоров'язберігальних та ін.) благ стимулює підвищення індексу соціальної агресивності. Міграційні наміри досліджуваних можуть бути посилені якраз чинником негативного й дратівливого впливу відносно економічної депривації, а, узагальнивши, можемо припускати, що міграція (навіть потенційна) виступає своєрідним сублімаційним каналом вивільнення соціальної агресії матеріально незадоволених людей, які через неспроможність заробити достатню кількість коштів для нормального життєіснування обирають виїзд (або намір виїхати) в інші країни на заробітки. Виокремлення показника «потреба в самореалізації» (0,793) (за методикою «Ієрархія потреб» (модифікація І.А. Акіндінової)) засвідчує, що досліджувані мають цю потребу серед домінуючих і прагнуть реалізувати себе в позитивно поціновуваних і матеріально оцінених соціальних ролях і статусах, однак у нестабільних соціально-економічних умовах нашого трансформаційного суспільства, яке до того ж перебуває у стані війни (АТО/ООС), їм це не вдається, тому й налаштовані на міграцію. Спроможність пізнати себе, реалізувати своє покликання, здійснити свої наміри і бажання видаються можливими для досліджуваних насамперед лише за кордоном, а не в умовах економічно депривуючого соціуму. Потреба в самореалізації виступає базальною потребою, оскільки сигналізує про бажання людини зберегти своє Я та піднятися «соціальними ліфтами» для того, щоб цілісно і багатогранно відбутися в схвалюваних і поціновуваних ролях і статусах. Вроджені й набуті особистісні риси, життєво-мобілізаційні ресурси і резервні можливості людини як «соціального організму», що забезпечували її функціонування навіть у несприятливих умовах кризового суспільства, через економічну депривацію шукають свого вирішення й реалізації в міграційних намірах. Оскільки силове економічно деприваційне поле блокує особистісне самовираження, то міграція видається досліджуваним єдиним логічним шляхом уникнути його негативів та реалізувати себе за його межами – за кордоном в іншій країні.

Такий дискомфортний стан справ підтверджується ще й проявом показника «незадовільна (висока ймовірність зривів, необхідне додаткове консультування в невропатолога або психіатра) нервово-психічна стійкість» (0,713) (за «Методикою визначення рівня нервово-психічної стійкості (анкета «Прогноз»))» (за В. Бодровим)). Нервово-психічна нестійкість зумовлена підвищеною стресогенністю досліджуваних через відчуття неспроможності забезпечити себе і власну сім'ю, через тривожно-фрустраційні очікування успішності або невдалості результатів міграції, через проблеми розлуки з рідними й хоч і депривуючим, але все ж таки усталеним і звичним темпом і ритмом життєдіяльності. Зазвичай людям з незадовільною нервово-психічною стійкістю притаманні висока ймовірність емоційно-поведінкових зривів, розладнання вольових зусиль, розбалансування концентрації, зниження особистісного самоконтролю, а також симптоми страху й тривожності, пасивності і стереотипності поведінки, підвищеної навіюваності тощо. У такому стані досить частими можуть бути прояви хаотичності поведінки, надто часті і бурхливі афективні реакції на будь-які фрустратори або інші

дратівливі негативні імпульси. Невмотивоване занепокоєння пригнічує здатність до прийняття правильних і адекватних творчих рішень, натомість стимулює збудливість і боротьбу мотивів, тому міграційна налаштованість досліджуваних піддається численним випробуванням і сумнівам. Нервово-психічна нестійкість спричинена також негативно-звинувачувальним ставленням досліджуваних до реалій свого актуалгенезу та по суті виступає своєрідною «пом'якшеною» формою неврозу. Звичайно, *все це супроводжується підвищеним рівнем тривожно-фрустраційного фону, посиленого високою агресивністю, що набуває типових ознак емоційного дистресу.*

На тлі такого ускладненого невротичного й агресивного самовідчуття, детермінованого несприятливим впливом економічної депривації, цілком зрозумілим видається вичленування показника «шкала задоволеності життям у цілому» ($-0,712$) (за методикою «Ваше самопочуття» (О.С. Копіна)) зі знаком «-». Бажання відчувати задоволення від власної життєдіяльності притлумлюються незадовільним афективним супроводом (тривожність, фрустрованість, агресивність, невротичність тощо) і наслідками депривації та налаштовують на віднайдення виходу для покращання стану справ у варіанті потенційної (або й справжньої) міграції.

Четвертий фактор за умовною назвою «психосоціально-стресова фрустрованість» наповнили такі показники: «екстенсивне нервово-психічне напруження» ($0,783$) (за «Опитувальник нервово-психічної напруги (НПН)» (Т.А. Немчин)), «потреба в безпеці» ($0,752$) (за методикою «Ієрархія потреб» (модифікація І.А. Акіндінової)), «шкала психосоціального стресу» ($0,690$) (за методикою «Ваше самопочуття» (О.С. Копіна)), «підвищений рівень фрустрованості» ($0,677$) (за «Методикою діагностики рівня соціальної фрустрованості» (Л. Вассерман (модифікація В. Бойка)) та зі знаком «-» «ригідність» ($-0,654$) (за тестом «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк)). Дисперсія четвертого фактора склала $4,5\%$, а її внесок у сумарну дисперсію був $9,7\%$.

Крізь призму якісної інтерпретації попередніх трьох факторів і в тісному логічному зв'язку з їхнім змістово-семантичним наповненням доцільно розглядати виокремлені показники четвертого фактора. Підтвердженням високого невротично-фрустраційного тла, характерного досліджуваним, є насамперед прояв показника «підвищений рівень фрустрованості» ($0,677$) (за «Методикою діагностики рівня соціальної фрустрованості» (Л. Вассерман (модифікація В. Бойка))). Фрустрація (фрустрованість) наскрізно пронизують міграційні наміри досліджуваних, що видається насамперед впливом невизначеності та невідомості.

Синтез дискомфортних зовнішніх і внутрішньопсихологічних чинників, які зумовлюють життєвий світ досліджуваних, прочитується завдяки прояву показника «екстенсивне нервово-психічне напруження» ($0,783$) (за «Опитувальником нервово-психічної напруги (НПН)» (Т.А. Немчин)). Постійне очікування інформації, надмір або брак достовірних фактів про позитиви і негативи міграції за кордон, тиск соціально не облаштованих праці й побуту, а також інші детермінанти зумовлюють нервово-психічні перевантаження та несприятливо і дискомфортно впливають на самопочуття досліджуваних.

Звичайно, екстенсивний характер нервово-психічного напруження потребує перебудови адаптаційної системи організму, однак прояв показника «шкала психосоціального стресу» ($0,690$) (за методикою «Ваше самопочуття» (О.С. Копіна)) лише посилює і підтверджує негативну гаму афективності досліджуваних. Їхня

індивідуальна стрес-реактивність в умовах економічної депривації проявляється на рівні незадоволення і глибокого розчарування, що сигналізує про втрату надій і песимістичність очікувань покращання. Найчастіше особистісна реактивність на психоемоційний стрес проявляється або в уникненні, або в агресивності.

Як зауважуємо з прояву ще у третьому факторі показника «агресивність» досліджувані можуть віддавати перевагу якраз такій формі реакції на психосоціальний стрес. До того ж констатуємо прояв показника «потреба в безпеці» (0,752) (за методикою «Ієрархія потреб» (модифікація І.А. Акіндінової)), що лише підтверджує міркування про те, що *досліджувані через високу щільність економічно-деприваційного тиску відчують підвищений рівень фрустрованості, екстенсивне нервово-психічне напруження, високий рівень психосоціального стресу, оскільки прагнуть заистити себе і свою сім'ю від таких соціальних негараздів*. Загальна невротична розбалансованість, досить низька опірність різноманітним стресорам розбалансовують афективність потенційних мігрантів, тому, проходячи стадії тривоги, напруження, очікування, а також опору й резистентності, вони здебільшого відчують негативний вплив якраз стадії виснаження й дезадаптації. Невизначеність щодо успіху міграції, складнощі і поразки (дорожнеча і марудність оформлення міграційних документів, відмови у відкритті візи тощо) можуть виникати своєрідними провокаторами підвищеної стресогенності досліджуваних та надавати стресові хронічності.

Загострена психосоціально-стресова фрустрованість породжує невпевненість і безсилля, а також може налаштовувати потенційних мігрантів на думки про неможливість змінити кризову ситуацію, що загалом може проявитися у відсутності усвідомленого контролю за подіями та вплинути на спроможність приймати відповідальні рішення і швидко змінювати тактики і стратегії своєї поведінки. Зазначимо, що показник «ригідність» (- 0,654) (за тестом «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк)) виокремився зі знаком «-». Як відомо, ригідність проявляється насамперед у повільній зміні і певній зашкарублості власних уявлень в ситуації необхідності щось змінювати в умовах діяльності або життя загалом. В емоційному плані вона проявляється у млявості, заляккості, скованості емоцій і почуттів, що впливає на гнучкість та інертність поведінкової мотивації. Вважаємо, що прояв у досліджуваних ригідності зі знаком «-» істотним чином пояснюється насамперед несприятливим тиском дискомфортних умов соціально-економічної депривації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Люди з міграційними намірами відзначаються численними психологічними особливостями, а сама проблема міграції нагально потребує задіяння державницьких превентивних заходів. Значна кількість соціально-психологічних чинників активно впливає на життєвий світ потенційних мігрантів, які перебувають в умовах економічної депривації та схиляються до вимушеної трудової міграції. В них досить часто проявляються відчуття надмірної психофізичної напруженості, що зумовлює вичерпання емоційних і фізичних потенціалів та ресурсів, а також виникають хронічна втома, тривожність, апатія, депресія, фрустрація тощо. Потенційним мігрантам доволі притаманними є наявність розбалансованої самооцінки, підвищеної міжособистісної та самооцінної тривожності, які породжують різкі перепади настрою, підвищену підозрілість, загострену ранимість, психозахист, фобічні реакції та інші дискомфортні психічні стани.

На підставі сумарної кількісно-якісної інтерпретації чотирьох основних вичленуваних факторів можна зробити таку *узагальнену презентацію факторного профілю досліджуваних потенційних мігрантів*: їм притаманне тривожно-деприваційно фрустроване (F1), невротично-деприваційно фрустроване (F2), відносно економічно-деприваційно агресивне (F3) та психосоціально-стресово фрустроване (F1) афективне ставлення до умов, що спричиняють і супроводжують їхні міграційні наміри.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у превенції потенційної міграції шляхом задіяння ревіталізаційних технологій, які сприятимуть стабілізації соціального і психічного здоров'я людей з міграційними намірами.

Список використаних джерел.

1. Абрахамсон П. Социальная эксклюзия и бедность. *Общественные науки и современность*. 2001. № 2. С.158-166.
2. Блинова О.Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі: монографія. Херсон: РІПО, 2011. 486 с.
3. Гошовський Я., Гошовська Д. Матеріальна депривація як феноменологія бідності: ревіталізаційний ракурс. *Психологічні перспективи*. Вип.2. Луцьк: СЛУ імені Лесі Українки, 2016. С.10-20.
4. Кияшко Л.А., Полетаєва Н.А. Психологічні аспекти соціальної інерції в умовах економічної депривації. *Проблеми загальної та педагогічної психології*: зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. К.: 2003, Т.IY, ч.5. С. 124-130.
5. Фінів О. Психозахист і стресостійкість особистості : теоретико-емпіричний ракурс. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. Випуск 1 (2016). С.258-268.

References transliterated

1. Abrakhamson P. Sotsyalnaia eksklyuziia yu bednost. *Obshchestvennyie nauky yu sovremennost*. 2001. – № 2. – S.158 – 166.
2. Blynova O. Ye. Trudova mihratsiia naselelnnia Ukrainy u sotsialno-psykholohichnomu vymiri: monohrafiia. Kherson : RIPO, 2011. 486 s.
3. Hoshovskyi Ya., Hoshovska D. Materialna deprivatsiia yak fenomenolohiia bidnosti: revitalizatsiinyi rakurs. *Psykhologichni perspektyvy*. Vyp.2. Lutsk : SNU imeni Lesi Ukrainky, 2016. S.10-20.
4. Kyiashko L. A., Polietaieva N. A. Psykhologichni aspekty sotsialnoi inertsii v umovakh ekonomichnoi deprivatsii. *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykhologhii*: zb. nauk. pr. Instytutu psykhologhii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy. Kyiv: 2003, T.IY, ch.5. S.124-130.
5. Finiv O. Psykhozakhyst i stresostiikist osobystosti : teoretyko-empirychnyi rakurs. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia psykhologhichna*. Vypusk 1 (2016). S.258-268.

Shmarova N.V. Psychological features of influence of economic deprivation on frustration of potential migrants: factor type. The article highlights the psychological peculiarities of frustration manifestation of people with migration intentions. Empiric research of negative influence of economic deprivation is carried out on frustration of potential migrants. Such basic factors are distinguished: «anxious deprived frustration», «neurotic deprived frustration», «relatively economic deprived aggressiveness», «psychologically socially stress frustration». It is stated, that potential migrants inherent specific anxiety and frustration background, caused by experiences and certain fear of the unknown, as well as by the problems of adaptation to the other social, cultural and economic models of life existence. It is noted that potential migrants with the increased vulnerability to frustration need thoughtful professional psychological support.

Key words: economic deprivation, potential migrants, frustration, anxiety, anxiety and frustration background, neuroticism, aggressiveness, factor type.